

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2015

Výukové a studijní materiály pro romštinu ve Finsku

Abstract

The article presents an overview of the situation on Finish Romani concentrating on the history and current developments in the teaching of the language in Finland and the production of teaching materials. Finnish Romani is severely endangered or moribund within its speech community, and attitudes towards its use and teaching vary. Finland provides a firm legal basis and shows political will to improve the status of Romani and to expand its usage including its teaching at schools already since the 1980's. However, in practice the number of schools with teaching in Romani as well as the Roma pupils attending the lessons has remained low. Reasons for this include the scarcity of teachers and good teaching materials and problems in the teachers' working conditions, but also the attitudes of the Romani families themselves.

Key words

Finland, Romani, school teaching, teacher training, Romani language research, minority language policies

¹ Kimmo Granquist působí na Södertörn University ve Švédsku a na Univerzitě v Helsinkách.
E-mail: kimmo.granqvist@helsinki.fi

1. Úvod

Výuka finské romštiny² je ve finském kontextu zvláště komplikovaná. Dosud se na tuto otázku soustředily dva výzkumy: výzkum z perspektivy romských žáků provedený Národní radou pro vzdělávání (OPH 2004 a Rajala et al. 2011) a nedávný výzkum Ministerstva spravedlnosti (Soininen 2014), vedený z právního pohledu. Výuka romštiny se rovněž rozebírá v Politickém programu pro romštinu (Lindstedt et al. 2009), je součástí programu Finské státní politiky vůči Romům (STM 2010) a dalších na tyto dokumenty navazujících politických programových prohlášení. Dostalo se jí také omezené pozornosti v řadě odborných textů (např. Pirttisaari 2002; Granqvist 2006, 2007; Hedman 2009), ale žádná akademická studie se dosud nevěnovala výhradně výuce romštiny ve Finsku jako takové.

Pro rozšiřování a rozvoj výuky romštiny a vzdělávání učitelů romštiny existuje ve Finsku nejen solidní právní základ (včetně finské ústavy), ale i politická vůle. Mezi cíli Finského politického programu pro romský jazyk (Lindstedt et al. 2009) najdeme rozšiřování výuky romštiny tak, aby pokryla potřeby všech romských žáků nezávisle na velikosti konkrétní skupiny vyučovaných, zavedení výuky romštiny pro žáky středních škol a současně zajištění odpovídajícího a funkčního systému přípravy učitelů. Vesměs totožné cíle byly také zahrnuty do programu Finské národní politiky pro Romy (STM 2010). V souladu s ní vláda schválila také hlavní zásady romské politiky pro rok 2010.³ Podle nich mají ministerstva plnit příslušné úkoly ve své gesci v mezích jejich rozpočtu. Vedle toho byly v roce 2011 uvedeny v činnost další programy, které mimo jiné cílí na zvýšení statusu romštiny a její revitalizaci. Nástroje pro zlepšení pozice romštiny byly také součástí vládního programu z roku 2011.⁴

Komise expertů Evropské charty pro regionální či menšinové jazyky doporučila Finsku „pokračovat v realizaci opatření v zájmu ochrany a podpory romštiny a zajistit pro ni příznivé podmínky zejména v oblasti vzdělávání, přípravy učitelů a rozhlasového a televizního vysílání (2004),⁵ „rozvíjet a realizovat inovativní strategie pro přípravu učitelů romštiny a rozšířit produkci učebních materiálů v romštině“ (2007)⁶ a „rozvíjet a realizovat inovativní strategie pro přípravu učitelů

2 V současnosti ve Finsku žije asi 10 000 finských Romů neboli Kaale, kteří mluví finskou romštinou, a kromě nich i několik set Romů z Rumunska a Bulharska, kteří sem přijíždí za sezónními pracemi.

3 Dostupné z: http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=1087414&name=DLFE-14641.pdf

4 Dostupné z: <http://valtioneuvosto.fi/documents/10184/147449/Programme+of+Prime+Minister+Katainen%20%99s+Government/64238eca-58cd-43bb-81dc-963a364a422e>

5 Doporučení Komise expertů Evropské charty regionálních či menšinových jazyků ohledně plnění finských závazků – druhý monitorovací cyklus, dostupné z: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=784339&Site=CM>

6 Doporučení Komise expertů Evropské charty regionálních či menšinových jazyků ohledně plnění finských závazků – třetí monitorovací cyklus, dostupné z: https://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/Recommendations/FinlandCMRec3_en.pdf

romštiny, rozšířit produkci učebních materiálů v romštině a posílit opatření podporující výuku romštiny“ (2012).⁷

Otzáka výuky romštiny a přípravy učitelů je důležitá kvůli snahám o revitalizaci romštiny. První projekt revitalizace finské romštiny probíhal v letech 2005–2008 pod vedením neziskové organizace Elämä ja Valo (Život a světlo) ve spolupráci s Výzkumným ústavem pro jazyky ve Finsku a Národní radou pro vzdělávání. Od té doby jsou finančně podporovány další revitalizační projekty zahrnující i přípravu učitelů a tvorbu učebních materiálů. Dalším příspěvkem k oživení otázky výuky romštiny a přípravy učitelů v severských zemích bylo také spuštění Romského jazykového a kulturního programu při Univerzitě v Helsinkách v srpnu 2012 a založení Katedry romských studií při Södertörnské Univerzitě ve švédském Huddinge pod vedením autora tohoto článku v roce 2014.

Debata o výuce romštiny, výukových materiálech a osnovách byla také nově podnícena i účasti Finska v projektu QualiRom, který vedla Univerzita ve Štýrském Hradci v letech 2011–2013.⁸ QualiRom měl pomoci zavést kvalitní výuku romštiny na primární, sekundární a terciární úrovni vzdělávání i do oblasti celoživotního vzdělávání a jeho součástí byla také příprava učitelů kvalifikovaných pro výuku romštiny. Vedle učebních materiálů byly v rámci projektu připraveny rovněž základní osnovy pro školení učitelů zahrnující teorii osvojování jazyka, metodologické a didaktické přístupy k výuce jazyka v souladu s pravidly Rady Evropy, praktické plánování výuky/kurzů, hodnocení učebních procesů, seznámení s Rámcovou osnovou pro výuku romštiny (Curriculum Framework for Romani, CFR)⁹ a Evropským jazykovým portfoliem (European Language Portfolio for Romani, ELP)¹⁰, úvod do gramatické struktury romštiny, její sociolingvistické situace a dialektologie a také úvod do problematiky ochrany menšinových jazyků.

Finská romština je současně v rámci komunity svých mluvčích vážně ohrozeným jazykem směřujícím k zániku (Pirittaari 2003, 2004a, 2004b) a pravděpodobně není v tuto chvíli dokonce ničí mateřštinou (Thesleff 1899; Vuorela & Borin 1998: 59; viz ale Leiwo 1999). Tuto romštinu užívají především starší Romové v omezeném počtu domén – v rámci romské komunity coby prostředek vyjádření a uchování romské identity, případně v situacích, kdy se domlouvají v přítomnosti představitelů úřadů a neromských obchodních partnerů. Mezi některými finskými Romy má dodnes status tajného jazyka, což značně problematizuje její používání

7 Doporučení Komise expertů Evropské chartry regionálních či menšinových jazyků ohledně plnění finských závazků – čtvrtý monitorovací cyklus, dostupné z: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1911571&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>

8 Výstupy a další informace o projektu viz: <http://QualiRom.uni-graz.at>

9 Viz: www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/rom_cufromani2008_en.pdf

10 Viz: <http://www.coe.int/t/dg4/education/elp/>

ve veřejném prostoru. Mezi některými finskými Romy má dodnes status tajného jazyka, což značně problematizuje její používání ve veřejném prostoru. Produkci učebních materiálů a rozšiřování výuky vedle toho komplikují vnitřní konflikty, konkurence a názorové neshody mezi romskými aktivisty a zainteresovanými osobami.

V této studii nejprve shrnu historickou a sociolingvistickou situaci finské romštiny (část 2) a následně se budu věnovat finskému vzdělávacímu systému a finské romštině v základním vzdělávání, a to z historické a synchronní perspektivy (část 3). Ve třetí části pojednám rovněž o zkušenostech a pracovních podmínkách učitelů na základě výzkumu, který jsem mezi nimi realizoval v březnu 2015. V části 4 a 5 zhodnotím existující učební materiály a na tomto pozadí se budu věnovat učebním materiálům, které vzešly z projektu QualiRom, a zkušenostem učitelů s výstupy tohoto projektu. V části 6 se zaměřím na průpravu budoucích učitelů romštiny jako na jeden z modelů odborného vzdělávání obecně a na konkrétní realizaci takové přípravy na Univerzitě v Helsinkách, kde se od srpna roku 2012 předmět Romština a romská kultura učí jako jeden z vedlejších studijních předmětů.

2. Finská romština – historické a sociolingvistické pozadí

Romové do Finska přicházeli v menších skupinách od 16. století. Na přelomu 16. a 17. století už byl na finském území zdokumentovaný stabilní počet romských obyvatel, o jejich sedentarizaci se v následujících letech usilovalo. Do konce 17. století se Romové rozšířili z přímořských oblastí do celého regionu od Ingrie po Ostrobothnii (Panu Pulma, osobní rozhovor, 15. června 2011). K rozsáhlému přesunu Romů do Karélie (východního Finska) pak došlo poprvé na konci 18. století (Rekola 2012: 74). Z počátku 19. století pak existují záznamy o příchodu několika dalších romských rodin ze Švédska (Rekola 2012: 74). O migračních trasách Romů do Finska se vedou spory: Thesleff (1901, 1904) například tvrdí, že všichni finští Romové přišli do Finska přes Švédsko, zatímco Miklosich (1872–1880, iii: 36) a Vehmas (1961: 53) tvrdili, že přišli z Ruska. Tezi o více migračních trasách prosazoval Kopsa-Schön (1996: 60). Lze se rovněž setkat s doklady, že některé finské romské rodiny mají kořeny v Rusku, Polsku nebo Maďarsku (Tervonen 2012: 135–136).

Dialekt romštiny, kterým mluví finští Romové, patří k severozápadní podskupině severní metaskupiny romských dialektů. Termín severní metaskupina zavedl Bakker (1999) jako zastřešující pojem pro severovýchodní a severozápadní romské dialekty. Bakkerova klasifikace je založena na jazykových rysech a severní metaskupinu považuje za jednu genetickou jazykovou skupinu. V tomto modelu tedy finská romština patří do severozápadní skupiny (Bakker 1999). Matras (2002, 2005) navrhuje odlišný, difuzní model klasifikace. Předpokládá, že dialektní odlišnosti jsou odrazem územního kontinua a variabilitu lze nejlépe vysvětlit skrze předpokládaný kontakt mezi mluvčími žijícími v sousedících oblastech. Inovační centrum severních dialektů romštiny (t.j. oblast, ze které se šíří jazykové

inovace; pozn. red.) je v daném modelu situováno v německojazyčných teritoriích severozápadní Evropy (Matras 2002: 9).

Finsko v tomto modelu představuje geograficky izolovanou periferii, neboť se nachází daleko od zmíněného inovačního centra za přírodní hranicí tvořenou Finským a Botnickým zálivem. Politické hranice se v tomto regionu v průběhu 19. století proměňovaly. Do roku 1809 patřilo Finsko pod Švédské království. Podpisem Haminské smlouvy v září roku 1809 postoupilo Švédsko rozsáhlá území Ruské říše, a to včetně Finska, Ålandsckých ostrovů a velké části Västerbottenu.¹¹ Nově vytvořená provincie nazvaná Velkovévodství finské zůstala součástí Ruské říše až do prosince 1917. O cestách Romů ze střední a východní Evropy přes toto území přesto z přelomu 19. a 20. století existují téměř každoroční záznamy (Tervonen 2012: 132–136).

Jisté známky jazykové atrice¹² finské romštiny byly pozorovatelné již na počátku 18. století; především se jednalo o chyby v číslovkách (Valtonen 1968: 22). Dramatické změny pak probíhaly v 19. století; byly spojené s alternacemi v rané romštině (například alternace s/h a ztráta markerů neurčitých zájmen *vare-* a *čimoni*) a vnitrojazykovou erozí. Strukturní vliv finštiny na romštinu je znát od druhé poloviny 19. století. Ačkoli výpůjčky ze švédštiny nebo němčiny jsou ve finské romštině časté, žádný jiný jazyk neměl na její vývoj takový vliv jako finština. Výpůjčky z finštiny nacházíme již u Ganandera (1780): *souka* „skupina“ < fin. *joukko*, *korvos* „uchó“ < fin. *korva*, nicméně lexikální vliv finštiny byl v té době překvapivě stále omezený. Pouze okolo 8% (cca 170 slov) tehdejší zdokumentované slovní zásoby pochází z finštiny (Valtonen 1968: 181). Přičinu můžeme hledat ve společenských funkcích finské romštiny. Po dlouhou dobu přezívala výhradně jako mluvený jazyk romské komunity užívaný v rámci rodiny a jako tajný jazyk (Valtonen 1968: 241) a větší množství výpůjček z finštiny by ji činilo srozumitelnější pro Neromy. Dalším možným vysvětlením je, že Romům činilo potíže adaptovat do svého jazyka výpůjčky kvůli probíhající atrici. Toto platí především pro adjektiva, protože jediné zcela adaptované primární adjektivum finského původu je *vieko* „úlisný“; málokdy užívaná adjektiva *kultale* „zlatý“ a *kyyrkynkme* „zničený“ adaptovaná nejsou. Vliv finštiny je znát především v rozsáhlém vlivu finské fonologie a v přejímání finských morfosyntatických vzorců (Matras a Sakel 2007). Přejímání fonologie je v jazycích velmi časté a má rovněž fyziologický a motorický základ (Walsh a Diller 1981: 18; van Coetsem 1988: 27–8; Köpke 2004: 10). Z finštiny pochází větší část gramatické struktury a syntaxe včetně slovosledu a členů. Kontakt s finštinou vedl také k řadě typologických změn – došlo například ke ztrátě kategorií a opozic, které se nevyskytují ani ve finštině. Německý vliv byl naopak převážně fonologický a lexikální. V 19. století se finština také postupně stávala dominantním jazykem

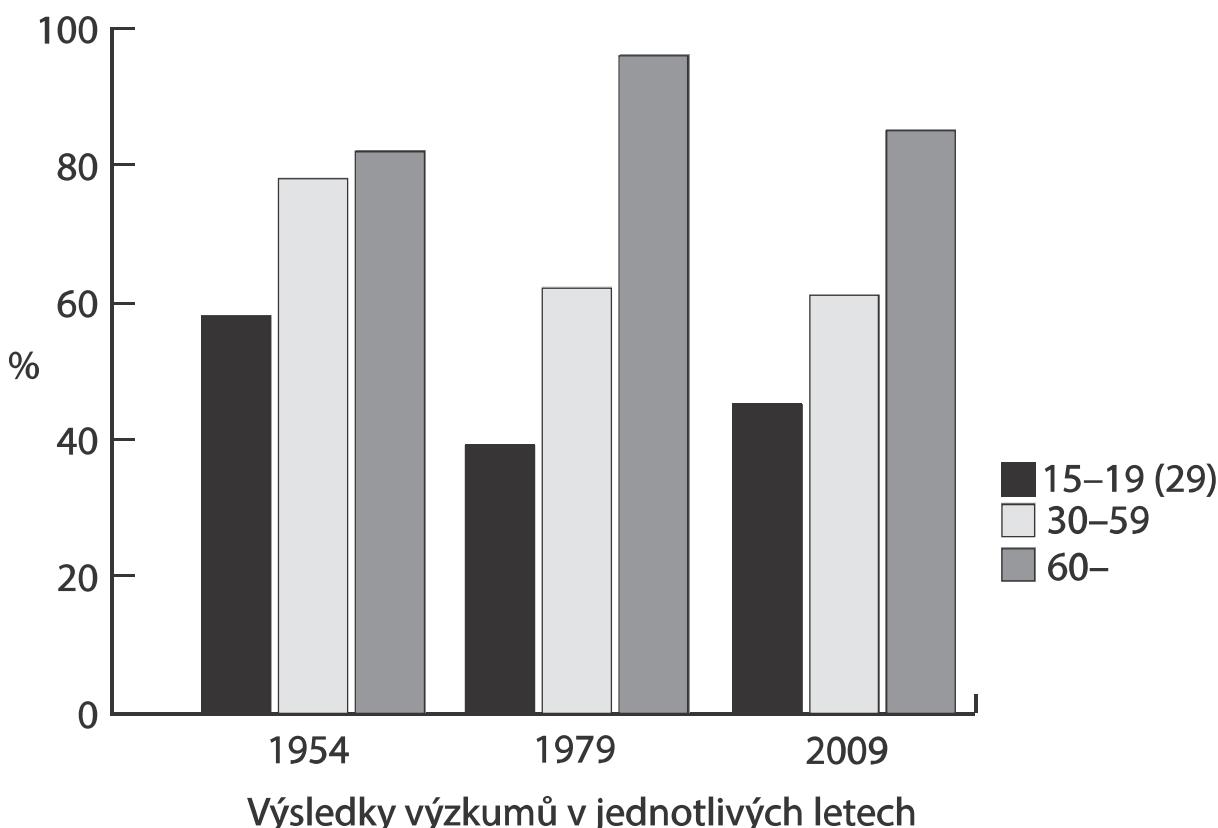
11 Ålandy – souostroví v Baltském moři na jihozápadě Finska; Västerbotten – dnes region na severu Švédska; pozn. red.

12 Jazyková změna (typicky ztráta gramatické a fonologické komplexnosti, redukce nepravidelností v jazyce) způsobená nižším užíváním jazyka, která se může projevit na individuální i skupinové úrovni (pozn. red.).

finských Romů. Na přelomu století 19. a 20. tak již dokonce nebyla skutečným jazykem každodenní komunikace Romů; jejich mateřtinou již byla finština (Thesleff 1899: 472). Došlo k postupnému potlačení aktivní znalosti švédštiny, ale švédské výpůjčky se v jazyce nadále používaly (Thesleff 1899: 472). Jen málo romských dětí se romsky naučilo v dětství, většina si ji ovšem osvojovala během dospívání a dospělí Romové ve Finsku v 19. století romštinu obvykle ovládali (Thesleff 1899: 472; Borin a Vuorela 1998: 60; Borin 2000: 75).

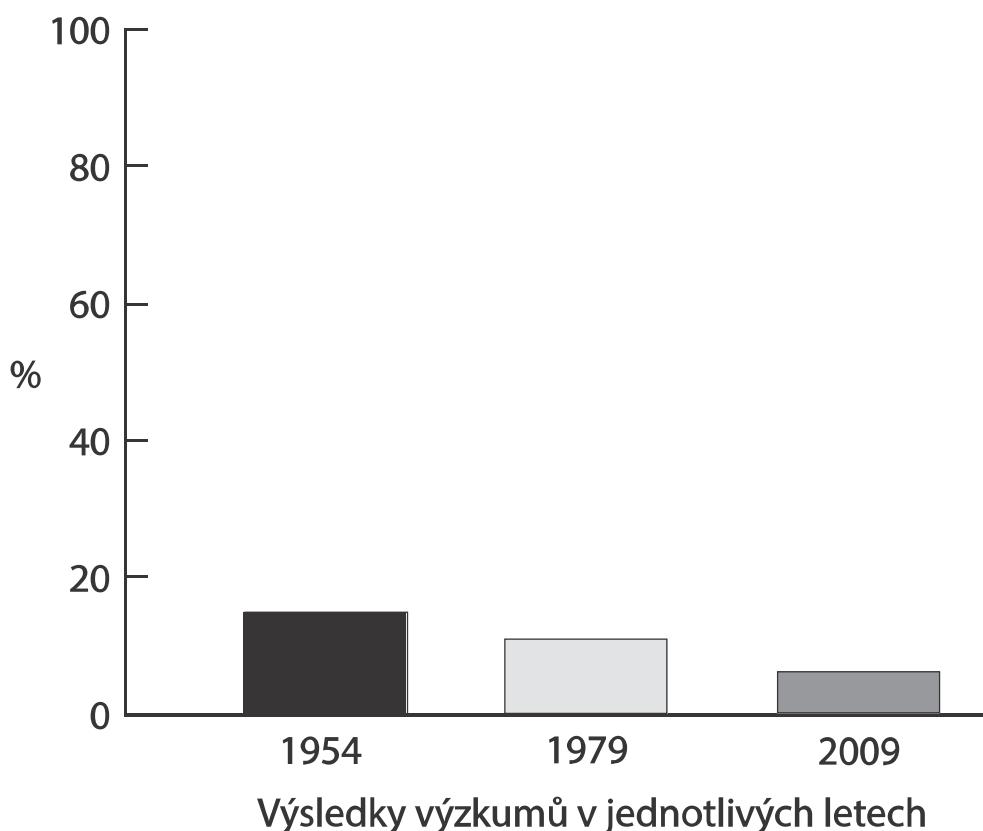
Vlivem společenských změn po druhé světové válce, jakými byly mechanizace zemědělství nebo urbanizace, ztratila tradiční romská zaměstnání svůj význam a obecně se styl života finských Romů proměňoval. Jazyk tím ztratil své tradičně nejvýznamnější domény a jeho užívání rychle upadal (např. Granqvist 2001b; Kopsa-Schön 1996: 44; Vehmas 1961; ohledně tradičních profesí viz Koivisto 1992; srov. Pirttisaari 2003). Výzkum užívání romštiny se stal předmětem několika odborných studií.¹³ Hedman ve své poslední práci (2009) uvádí, že podle vlastního hodnocení obstojně ovládá finskou romštinu asi 60% z přibližně 10.000 finských Romů.

Graf 1. Přinejmenším přijatelná znalost romštiny ve třech věkových skupinách (Granqvist 2012).

¹³ Celostátní výzkum životních podmínek Romů vedený Úřadem pro výzkum společnosti (1954, zapojeno bylo 3 569 Romů nebo osob s nimi žijících); dizertační práce Raina Vehmaa „Skupinová povaha a akulturace finských Romů“ (1961, vzorek 89 Romů v oblastech Sarijärvi a Viitasaari ve středním Finsku a 88 Romů žijících v Helsinkách). Dalšími zdroji jsou výzkum sociální a vzdělanostní situace Romů, který vedl Úřad pro sociální otázky v roce 1979 (zapojeno bylo 185 hlav romských rodin a jejich partnerů, domácnosti čítaly dohromady přinejmenším 550 lidí) a výzkum Harryho Hedmana zaměřený na míru a domény užívání romštiny (2009, 306 Romů ve Finsku a Švédsku v letech 2004–2005).

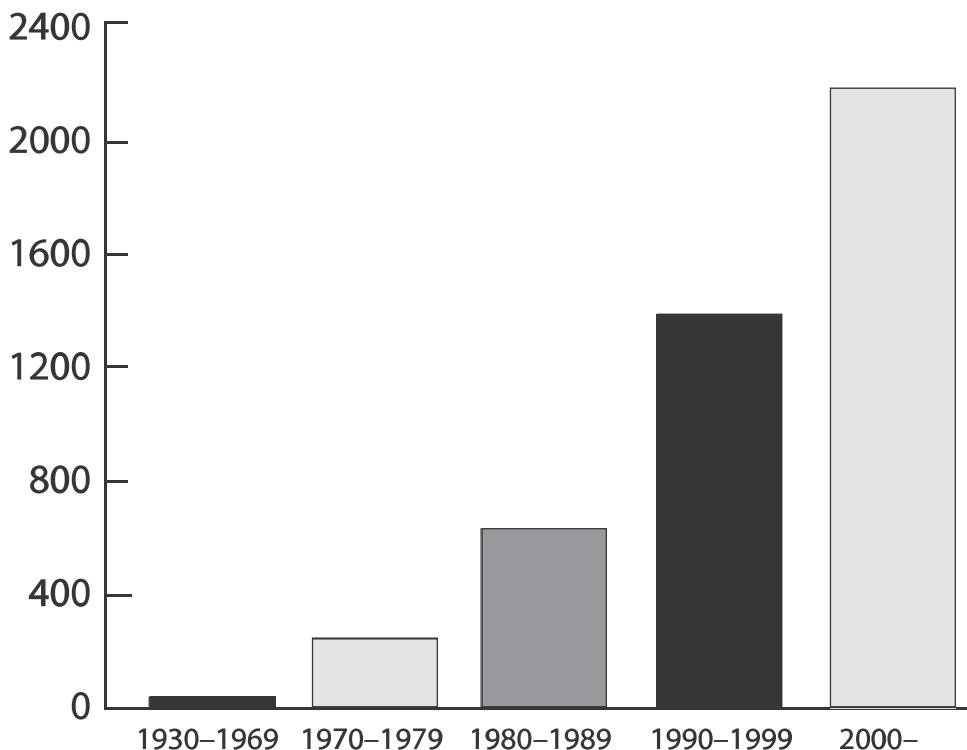
Graf 2. Nulová znalost romštiny (Granqvist 2012).

Finská romština přetrvávala jako mluvený jazyk romské komunity; užívala se v rodině a jako tajný jazyk (Valtonen 1968: 241). Fungovala jako symbol kulturní identity a jako hranice, která dělí Romy a Neromy (Åkerlund 2002: 126; Hedman 2004: 42). Jako tajný jazyk rovněž chránila soukromí uživatelů a například umožňovala probírat vnitřní rodinné záležitosti mezi cizími lidmi (Åkerlund 2002: 127). Romština se také užívala jako nástroj pro vynucování poslušnosti, pro silně emotivní vyjádření, rady a varování (Valtonen 1968: 214; Tolkki 1951: 264–6; Karimus 1969; Hedman 2004: 43–5). K funkčnímu rozvoji romštiny (srov. Halwachs 2012) došlo poměrně pozdě a byl jen omezený.

V politickém klimatu druhé poloviny 20. století byla umožněna řada legislativních opatření, která výrazně zlepšila pozici Romů a jiných menšin ve finské společnosti. Od sedmdesátých let vycházejí ve finské romštině články, v novinách a časopisech romských nevládních organizací (Koivisto 2003: 20). Od roku 1995 vysílá místní rozhlasová stanice Radio Suomi každý týden dvanácti- až patnáctiminutový zpravodajský pořad *Romanihelmet – Romano Miritz* (Raila Halmetoja, osobní rozhovor z 3. srpna 2004). Jako jazyk pro úřední styk romština slouží jen v malé míře. Od 30. listopadu 1995 se ve finské romštině koná řada bohoslužeb. Právě náboženské texty (zpěvníky, překlady žalmů, katechismus) tvoří zásadní část romsky publikované literatury. Naprostá většina psaných materiálů v romštině pak pochází z doby po roce 1970 (Granqvist 2009).

Graf 3: Nárůst literární produkce ve FR mezi léty 1930 a 2007 podle počtu tištěných stran (Granqvist 2009).

Jedním z důsledků posílení institucionálních práv menšinových jazyků bylo, že menšinové jazyky začaly expandovat do nových domén: to, co bylo dříve soukromé a příslušelo jen členům romské komunity, se nyní stalo veřejným. Veřejné užívání romštiny bylo pro mnohé v rozporu s tradičním přístupem k tomuto jazyku jako jedinému jmění, které Romové mají, a které tedy bylo třeba pečlivě chránit před ostatními (Åkerlund 2002: 126; cf. Ganander 1780; Valtonen 1968: 241–5; Grönfors et al. 1997: 175; Pirttisaari 2002: 17–8). Tento rozpor se dodnes projevuje ve strachu nebo studu mnoha Romů užívat svůj jazyk na veřejnosti.

Na konci sedmdesátých let pak začalo období aktivního jazykového plánování finské romštiny včetně výrazné snahy o vypracování pravopisného standardu; řada aktivistů si tehdy začala uvědomovat míru jazykové atrice a vymizení jazyka z některých oblastí jeho užívání (Koivisto 2003). Již v roce 1970 také Ministerstvo školství sestavilo ortografickou komisi, která měla za úkol vytvořit snadno přístupný pravopis finské romštiny (MNS, 1971). Komisi předsedal Pentti Aalto, členy byli rovněž Viljo Koivisto, Pekka Sammallahti a Mirjam Karimus. Pravidla pravopisu, která tato komise navrhla, jsou nyní již velmi dobře zavedená ve slovnících, učebních materiálech a v některých časopisech a novinách.

Další pracovní skupinu k otázce romského jazyka ustavilo Ministerstvo školství 9. října 1981 na popud Poradní komise pro romské záležitosti. V memoriandu z 5. března 1982 tato skupina doporučila, aby dosud shromážděné údaje a projekt vývoje učebních materiálů spadaly pod Ministerstvo školství a aby se

administrativní zajištění projektu navázalo na Výzkumný ústav pro jazyky Finska (*Kotimaisten kielten tutkimuskeskus*, v současnosti Finský ústav pro jazyky / *Kotimaisten kielten keskus*). Centrální institucí pro jazykové plánování finské romštiny je nicméně Rada pro romský jazyk, která od 1. června 1997 působí jako expertní instituce v součinnosti s Výzkumným ústavem pro jazyky Finska. Rada měla do nedávna sedm členů (nyní je jich osm) s tříletými mandáty. Pět (šest) z nich tvoří zástupci Romů. Úkolem této Rady je koncipovat a vydávat doporučení týkající se užívání romštiny. Dosud se věnovala především psanému textu a veřejnému užívání jazyka. Nesoustředí se na obecnou mluvu, ale snaží se pečlivě sledovat mluvený jazyk s ohledem na kodifikovanou podobu tak, aby se standard příliš nevzdaloval běžnému úzu. Vyhýbá se rozsáhlým historickým rekonstrukcím stejně jako přizpůsobování se jiným romským dialektům kvůli obavě, že by výsledek mohl být nesrozumitelný pro současné mluvčí. Jazykové plánování přitom trvá na jasnosti a srozumitelnosti (Leiwo 1999). V letech, kdy byla aktivní, věnovala se Rada převážně lexikálním a terminologickým otázkám a do jisté míry také struktuře jazyka. Podstatnou náplní činnosti Rady je dosud vytváření terminologie pro potřeby moderní společnosti (Lindstedt et al. 2009).

3. Finská romština v základním školství

Součástí finského vzdělávacího systému je školka a jednoletá „předškolní výchova“ (pro šestileté děti). Povinná školní docházka trvá devět let, od sedmi do patnácti let věku. Následná středoškolská docházka trvá tři až čtyři roky a nastupuje se na ni v 16 nebo 17 letech. V druhé polovině jejich středoškolského vzdělání si studenti ve Finsku volí mezi akademickým a praktickým směřováním. Terciární vzdělávání se dělí na systémy univerzitního vzdělávání a vzdělávání na univerzitách aplikovaných věd. Vzdělávání pro lidi se středoškolským vzděláním nabízí krom toho také obecní školy a nezávislá „centra pro vzdělávání dospělých“. Programy „otevřených univerzit“ navíc umožňují lidem bez statusu univerzitního studenta hlásit se do jednotlivých univerzitních kurzů. Vzdělávání dospělých nabízí také nezávislá vzdělávací centra, která jsou částečně financována státem a nabízí kurzy rozličných rozsahů i akademické úrovně.

Již na přelomu sedmdesátých let Asociace pro finskou romštinu představila a snažila se prosazovat založení vzdělávacího a kulturního centra pro Romy. Po roce 1991, kdy došlo ke sloučení Národní rady pro obecné vzdělávání a Národní rady pro odborné vzdělávání v rámci organizační reformy, byla ustavena pracovní skupina pro kulturní menšiny. Její původní návrh neuspěl z právních a administrativních důvodů, nicméně rozpočtový návrh, který později prezentovala Eine Lillberg, nakonec v roce 1992 vedl ke vzniku dočasné skupiny pro vzdělávání a kulturní rozvoj Romů v centru odborného vzdělávání v Helsinkách. Zapojení této instituce do otázek s celonárodním dosahem vedlo později k úvaze o zařazení

této skupiny do relevantnějších struktur, z nichž byla jako nevhodnější zvolena Národní rada pro vzdělávání (Granqvist 2001c; Eine Lillberg, osobní rozhovor 2. prosince 2005, 31. ledna 2006).

Činnost Oddělení pro vzdělávání Romů při Národní radě pro vzdělávání byla zahájena 1. února 1994. Má tři úkoly, z nichž hlavní je vytvoření celonárodního systému vzdělávání Romů. Snaží se docílit rovnosti ve vzdělávání mezi Romy a většinovou populací například skrze podporu docházky romských dětí do předškolních kurzů a pomáhá jim na úrovni základního a středního stupně vzdělávání. Druhým úkolem je propagace romského jazyka a kultury. V rámci něj byla například dokončena příprava národních osnov pro výuku romštinu na základních a středních školách. Třetím úkolem je poskytování odpovídajícího informačního servisu: oddělení vydává čtyřikrát do roka vlastní informační bulletin *Latšo diives*. Vydalo také rozličné učební materiály zaměřené na podporu užívání romštiny a propagaci romské kultury, stejně jako na pěstování porozumění mezi Romy a většinovou populací. Zásadní aktivitou oddělení je pak příprava učitelů romštiny: již nějaký čas se pravidelně konají každoroční letní školy a další semináře cílené na zvýšení kompetence učitelů romštiny.

Výuka romštiny a o romské kultuře začala být na základních školách zasadněji přítomná již od roku 1989. Koncem devadesátých let už přibližně 250 z 1700 romských dětí navštěvujících základní školu navštěvovalo hodiny zaměřené na výuku romštiny, které byly tehdy dostupné v celkem deseti lokalitách po celém Finsku (Lindberg a Suonoja 1999: 657–68; Eine Lillberg, osobní rozhovor, 3. srpna 2004).

Na celostátní úrovni se na zdokonalení základního vzdělávání romských žáků začalo intenzivně pracovat v roce 2008 v rámci zkvalitňování základního školství obecně. Jednotlivé obce si mohly zažádat o státní podporu pro základní vzdělávání romských dětí a v letech 2008–2011 činila státní finanční pomoc 31 obcím celkem 1,8 milionu EUR, z toho 80 % prostředků byl poskytnuto na práci s romskými žáky. Dle hlášení ředitelů škol se ve školním roce 2010 /2011 například učilo romsky 149 romských dětí; podle Finské národní rady pro vzdělávání jich bylo dokonce o něco více, konkrétně 174 (Rajala et al. 2011: 90). I když výuka romštiny a kurzy o romské kultuře podle všeho rozvíjejí identitu dětí a pomáhají jim dosahovat ve škole lepších výsledků, podle některých škol není zavádění výuky romštiny potřeba, a některé také zpochybňují dostatek kompetentních učitelů a vhodných učebních materiálů. Nedostatek učitelů romštiny je stále zcela zjevným problémem. V některých případech dokonce musely školy výuku přerušit, protože se jim jejich učitel odstěhoval. Problémem je také fakt, že výuku romštiny pro svoje děti nepokládají za důležitou ani někteří romští rodiče (OPH 2004: 23–24).

Finská legislativa připouští výuku romštiny a výuku o romské kultuře také na střední škole. Podle zákona je dokonce možné absolvovat maturitu s romštinou

jako druhým mateřským jazykem. V praxi se ale romština na této úrovni vzdělávání vůbec neučí a ani nejsou k dispozici materiály, z nichž by se na této úrovni učit mohla. Navíc na středních školách obecně mnoho Romů nenajdeme.

Za účelem revize dosavadně realizované výuky romštiny realizoval autor tohoto článku mezi učiteli v březnu 2015 dotazníkové šetření.¹⁴ Distribuovaný dotazník obsahoval 31 otevřených otázek, které se týkaly obecných informací o učitelích romštiny, jejich znalosti romštiny a míry užívání tohoto jazyka; základních informací o dětech a jejich rodičích; vztahů s ostatním školním personálem; otázek pracovně právních podmínek učitelů a používaných učebních materiálů. Dotazník vyplnilo pět učitelů, kteří představovali 25 % všech učitelů romštiny ve Finsku; čtyři z nich učí na základní škole a jeden ve věznici (základní informace o profilech těchto učitelů viz tabulka 1). Každý z nich přitom působil v jiném regionu Finska.

Tabulka 1. Základní informace o profilech učitelů

Pohlaví	Ž	M	M	M	Ž
Věk	40	52	56	36	
Působiště	Kajaani	Savonlinna	Turku	Kokkola	Helsinki
Zkušenosť s výukou	4 roky	4 roky	10 let	9 let	
Školy (základní + nižší střední stupeň)	1	8 (6 + 2)	7 (3 + 4)	4 (2 + 2)	(ve vězení)

Tři z těchto učitelů se v romštině vzdělávali pouze na letních školách, které organizuje Národní rada pro vzdělávání, a jeden z nich prošel krátkým pedagogickým kurzem v Educode, což je soukromá vzdělávací instituce na jihu Finska. Pouze jeden z nich absolvoval studium Dodatečného vzdělávání pro výuku o kultuře. Dva z těchto učitelů byli na druhou stranu absolventy kurzů zahrnutých do studijního programu Romský jazyk a kultura na Univerzitě v Helsinkách. Ani jeden z nich nicméně nedosáhl učitelské aprobace. Pokud jde o hodnocení vlastních znalostí romštiny, učitelé je považovali za uspokojivé až dobré. Obvykle sami užívají romštinu jen omezeně v rámci rodiny nebo v určitém okruhu svých známých. Jedna učitelka pak uvedla, že jí při přípravě výuky brání právě její nedostatečná jazyková průprava.

¹⁴ Za pomoc při realizaci výzkumu děkuji Tenho Lindgrenovi.

Tabulka 2. Učební skupiny.

Počet žáků	9	8	3–7	2–4 na skupinu	5–7
Třídy/věk	třídy 3–6	třídy 1–9	třídy 3–7	třídy 1–9, čtyři skupiny	18–40 let
Počáteční znalost romštiny u dětí	tři děti se trochu učily doma	přijatelná až dobrá	slabá		mnozí ji ovládají dobře
Aktivní účast v hodinách	nadšení, ale unavení a neposední, neb výuka probíhá odpoledne	žádné absence, všichni se zapojují, úkoly obvykle dělají, mají pozitivní přístup	mírně odmítaví	obecně výuku přijímají dobře	žáci jsou nadšení, chtějí se učit, vděční za výuku

Skupiny žáků, které tito učitelé učili, byly obvykle malé, od tří do osmi různě starých dětí, díky čemuž byl dostatečný prostor pro individuální přizpůsobení výuky s ohledem na jednotlivé zájmy, vyspělost, motorické a studijní předpoklady a znalosti romštiny. V jednom případě zaměstnavatel podporoval model výuky v menších skupinách o dvou až čtyřech dětech rozřazených dle věku (1–2 třída, 3–4 třída). Ukázalo se, že romské děti nicméně mívaly pro výuku romštiny a o romské kultuře velké nadšení, pravidelně vypracovávají domácí úkoly a málokdy chybí na hodinách. Tato zjištění odpovídají dřívějším výzkumům (OPH 2004; Raja et al. 2011). Jeden z učitelů pak označil své žáky za poměrně lhostejné. Jiný uvedl, že děti bývají v jeho hodinách unavené a nesoustředěné, protože jeho výuka probíhala odpoledne.

Podpora výuky dětí ze strany rodičů jak ji učitelé popsali, byla poněkud rozporuplná. Poměrně často dle učitelů rodiče sami děti na výuku vodili a sami se jí účastnili. Obecně lze říci, že rodiče, kteří výuku romštiny podporovali, jevili také zájem o její obsah, ale tento zájem byl také závislý na jejich vlastních znalostech romštiny. Učitelé také informovali o problémech vyplývajících z negativního postoje rodičů k výuce a vnitřních konfliktů v daných romských komunitách, ve kterých výuka romštiny bývá kontroverzní otázkou. Vedle sdělení, že romští rodiče jednoho z učitelů v jeho snaze o realizaci výuky nepodporovali, se v šetření objevilo i konstatování, že v jiném případě si rodiče význam výuky romštiny pro svoje děti uvědomovali. K podobným závěrům došla také zpráva OPH (2004: 24). Jeden z učitelů též zmínil obavy romských rodičů, že by si romštinu mohli osvojit také Neromové. Na obdobné případy, kdy bylo učiteli romštiny zakázáno sdělovat informace o romštině jeho neromským kolegům, upozornila i výše zmíněná zpráva (OPH 2004: 24).

Romští učitelé na druhou stranu mívaly dobré vztahy s řediteli a ostatními učiteli ve škole. Ve školním roce 2001–2002 tuto spolupráci hodnotily

i samotné školy – jako dobrou (29 %), uspokojivou (38 %) a slabou v 25 % případů (OPH 2004: 25). Evidentní problémy jsou však v nastavení pracovních podmínek učitelů romštiny, protože často dostávají smlouvy jen na dobu určitou, které se každoročně obnovují, a ohrožena je tak stabilita jejich životních podmínek. V jedné škole navíc obvykle učí jen několik hodin týdně, musí se tedy přesouvat mezi školami ve spádové oblasti, aby si dostatečně vydělali. Přestože tak kvůli práci najezdí mnoho kilometrů, náklady na cestu jim nikdo neuhradí. Jeden z učitelů, který se šetření zúčastnil, učil pouhé dvě hodiny týdně, další jen 1,5 hodiny. Ještě další učil na čtyřech různých školách v okrese, aby měl dohromady osm vyučovacích hodin týdně.

4. Učební materiály

Za účelem podpory romštiny vzniklo dosud relativně málo učebních materiálů. První známé pokusy sestavit učební materiály v romštině se datují na konec 19. století. Předmluva k A. Lindhové *Mustalaiskielinen aapinen* (Romskému slabikáři) nese datum 30. října 1893, nicméně nikdy nešla do tisku. Prvním ve Finsku publikovaným materiálem byl tak slabikář Vilja Koivista (1982) *Drabibosko ta Rannibosko byrjiba* (Začínáme číst a psát). Pět let poté se objevila i náročnější učebnice *Kaalengo tšimbako sikjibosko liin* (Učebnice v romštině; Koivisto 1987). V roce 1995 vyšel další slabikář – *Romani tšimbako drom* (Cesta romštiny) – od Mirandy Vuolasranty a v následujícím roce také gramatika Henryho Hedmana *Sar me sikjavaa romanes* (Jak mám učit romštinu?). V roce 2002 pak vyšla romská čítanka (*Drabibosko liin*; 2002). Pro výuku romštiny na základní škole byl nedávno vydaný i pracovní sešit s příručkou pro učitele (Vuolasranta et al. 2003). K výuce předškoláků je k dispozici *Tinosko laave* (Tinova slovíčka; Majaniemi a Åkerlund 2008). Autor tohoto článku je také autorem dvou vyskoškolských učebnic finské romštiny s názvy *Vaguno!* (První!; Granqvist 2011b) a *Vauro!* (Druhý!; Granqvist 2012). Publikováno bylo také několik zpěvníků s audio přílohami (Palm 1997, Romales 2003).

Většina z finských Romů, kteří vytváří výukové materiály pro finskou romštinu, jsou romští aktivisté (lidé aktivně se zapojující do politických a společenských otázek jako členové vládních komisí a pracovních skupin). Díky své práci v expertních komisích pro romské otázky v evropských institucích a různých evropských romských nevládních organizacích mají zkušenosť také se situací romských dialektů, kterými se mluví jinde v Evropě.

Tabulka 3. Učební materiály

Rok	Autor /autoři	Název	Úroveň	Komentáře
1897	A. Lindh	Mustalaiskielinen aapiskirja	První stupeň, A1	Rukopis slabikáře
1982	V. Koivisto	Drabibosko ta rannibosko byrjiba	První stupeň, A1	Slabikář
1987	V. Koivisto	Rakkavaha romanes.	Druhý stupeň, A2–B1	Učebnice FR
1995	M. Vuolasranta	Romani tšimbako drom	První stupeň, A1	Slabikář
1996	H. Hedman	Sar me sikjavaa romanes	Dospělý, A2–B1	Příručka pro učitele
1997	K. Palm	Kaalengo Kenti Džambena. Romanilapset laulavat.	První stupeň, A1	Zpěvník
2003	Romales	Bahaven ta džamben. Romanilapset laulavat	První stupeň, A1	Zpěvník
2003	M. Vuolasranta, A. Hagert, P. Majaniemi, H. Huttu	Romani tšimbako buttiako liin 1	První stupeň, A1	Pracovní sešit k „Vuolasranta“ (1995)
2008	P. Majaniemi, T. Åkerlund	Tinosko laave		Předškolní výuka
2011	K. Granqvist	Vaaguno!	Dospělý, A1–A2	Skripta
2012	K. Granqvist	Vauro!	Dospělý, B1–B2	Skripta

Na nedostatek učebních materiálů jako na zásadní překážku ve výuce finské romštiny opakovaně upozorňují jak úřady, tak i samotní romští učitelé. Učitelé, kteří se zúčastnili mého šetření, rovněž kritizovali kvalitu existujících učebnic: podle nich „mají být učební materiály jasné a postupovat systematicky, tak jako jiné učebnice“ a „měly by být v budoucnosti kvalitnější a sledovat současné osnovy; v tuto chvíli jsou velmi kusé.“ Někteří učitelé si připravují vlastní učební materiály a pomůcky, aby jimi doplnili ty existující.

Potíže spojené s vývojem učebnic by neměly být podceňovány, současně je ale nelze považovat za nepřekonatelné. Ve většině případů se státním organizacím nedářilo vytvářet učební materiály dostatečně rychle. Obvykle se tyto potíže překonávají pomocí aktivit realizovaných zdola, tedy zapojením členů dané menšiny, aby se na vytváření kulturně adekvátních základních vzdělávacích materiálů a osnov sami podíleli. Hlavním úkolem státních organizací by pak mělo být podporovat právě aktivity samotných menšin.

V případě přípravy učebnic finské romštiny je vlastní vklad Romů zásadní podmínkou jejich vzniku. Finští Romové se vznikem učebnic pro výuku jejich jazyka začali souhlasit pod podmínkou, že jejím autorem bude někdo z nich a nebude se distribuovat mimo okruh komunity finských Romů. Někdy se stává,

že za přijatelného není považován ani autor s polovičním romským původem. A všechny existující materiály také dodnes odmítají tradičně smýšlející Romové.

5. Projekt QualiRom – finské výstupy a zkušenosti

Jak již bylo řečeno výše, projekt QualiRom (realizovaný Univerzitou ve Štýrském Hradci v letech 2010–2013) zaváděl a testoval existující Rámcovou osnovu pro výuku romštiny a odpovídající varianty Evropského jazykového portfolia, které vychází ze Společného evropského referenčního rámce pro jazyky (CEFR).¹⁵ V rámci něj vznikly učební materiály v šesti různých romských varietách pro jazykové úrovně A1 až B2.¹⁶ Cílovou skupinou byli žáci a studenti základních, středních i vysokých škol.

Finský tým vytvářel v rámci projektu QualiRom výukové materiály pouze pro úrovně A1 a A2 pro žáky základních a středních škol. Celkem tak bylo pro finskou romštinu připraveno 44 výukových celků (viz například obrázek 1), kdy každý celek obsahuje různý počet navrhovaných výukových aktivit, pro které byly vytvořeny i všechny materiály potřebné pro jejich realizaci ve třídě, včetně např. pracovních listů (viz například obrázek 2).

Materiály pro finštinu vznikaly v týmu složeném z pedagogů z romského prostředí, neromského jazykovědce a studentů romštiny a romské kultury na Univerzitě v Helsinkách. Tým doplňovali ještě dva profesionální grafici, kteří připravili řadu ilustrací. Pedagogové z romského prostředí připravovali anglické verze materiálů včetně příloh. Do finštiny je překládali především univerzitní studenti a do finské romštiny pak neromský lingvista. V posledních fázích projektu (léto – listopad 2013) se u řady materiálů dělala korektura, byly finalizovány, upravovány a do jisté míry přerepracovány ve spolupráci s dalšími dvěma romskými pedagogy, z nichž jedna tehdy pracovala na Univerzitě v Helsinkách a měla předešlou zkušenosť ze slovenského týmu. Editování a vylepšování grafické úpravy pokračovalo v roce 2014 spolu s finalizací romských verzí materiálů.

15 <http://QualiRom.uni-graz.at/>

16 CEFR definuje šest úrovní jazykové dovednosti: A1 a A2, B1 a B2, C1 a C2. Úrovně A1 a A2 označují začínající žáky (A1 začátečník, A2 mírně pokročilý), B1 a B2 pokročilé (B1 středně pokročilý, B2 pokročilý) – viz http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/cadre1_en.asp, http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework_EN.pdf

Obrázek 1. Část lekce 6, první úroveň znalostí.

Klassosko tšeeriba Nr: 1	Titlos: So ūnjuvela aro mango malaña? Hunjuvela aro teeluno teema: Mango malaña	Tiija: _15_ min
	Klassosko tšeeribosko farabiba: Aro tiljiba 6.1 hin faraba tšatta, koon pherdavela pesko malaña skoolake. Skoolakuune mostuvela te velkaven stöt listosta so joi hyovuvela aro skoola ta te merknavel truňhul dola saakengo praal so joi na sote lel aro skoola. It hlaaga tiljiba 6.2. vojuvena te den tšeeresko buttiake.	Haj. SF ELP Mat. / Res. Tiij. IW 24 Tiljibongo fotokopii 6.1. 6.2.

Klassosko tšeeriba Nr: 2	Titlos: Skoolako diives Hunjuvela aro teeluno teema: Mango malaña	Tiija: 20 min
	Klassosko tšeeribosko farabiba: Speelibosko botnos, Phersavenna paarensa elle triinensa arpibosko ūouvibosssa. Sakk skoolakuuno tšuravela turjensa arpibosko ūouviba ta džala naal jakkengo numrosko paalal. Faatiba hin te samlavene aro malaña innasto guosi so hyövuvana aro skoola. Om arpibosko ūouviba streffavela tšutšo ruuta, tuuris džala vaureske, om it saakake vojuvena te reeknaven guosi. Naavavena ta tšuuvena aro malaña sakko guosos so hin samlađe. Aro mango malaña hin kaan dui gummi, pangh ranniboskiire, iek ranniboskiireng moħto, trin liine. Vaureng tšeeriba hin rikkaven aro džint a so vaure hin samlađe. Speelibba tšeerena ajadissi saaren hin deli guosi.	Haj. SF ELP Mat. / Res. Tiij. PW / GW 24 Skoolako divisako speelibosko botnos ta arpibosko ūouvibi 6.3

Klassosko tšeeriba Nr: 3	Titlos: Sar buut saaki hin aro mango klassos Hunjuvela aro teeluno teema: Mango klassos	Tiija: _20_ min
	Klassosko tšeeribosko farabiba: Dauva hin klassengo luonibosko streeviba. Vaagos sikjiboskiiri ta skoolakuune tenkavena tšetanes, so joon dikkena aro klassos ta naavavena dola saaki kaalengo tšimbaho. Kaalengo tšimbaho laave jelpibosko farabaha vojuvena te tšeeren apo hamyöra. Taala byrjuvela streevibosko vauro varvos, ka skoolakuune reeknavena vaaguno varvosko saare guosengen numros. Tume vojuvena te paruven	Haj. SF ELP Mat. / Res. Tiij. IW 24 6.4.

QualiRom_Preparation Template

6

Obrázek 2. Lekce 6, příloha 1 (školní aktovka).

Tiljiba 6.2.

Tšaavesko skoolako malaňka

Dik faraba ta listos doolesko paħal. Merkna truňhuleha dola saaki, so tšau sote lel pessa aro skoola. Ran singulaarosko muodi apo linji. Förja doola, so tu laħħieha farabata.

- skeitti _____
- liine _____
- ranniboskiire _____
- drannibosko gummi _____
- phersibosko fäärdfa _____
- gullo piibenesko khoore _____
- sportosko koola _____
- farabengo stellibosko patri _____

Někteří členové finského týmu měli pocit, že jejich vzdělání přesahuje náplň a metody projektu. Tým se v podstatě naučil, že na začátku je velmi důležité přesně pochopit, co lze od projektu, materiálů a přípravy očekávat, a co nikoli. Během projektu si finský tým začal čím dál tím víc uvědomovat význam zapojení systematického výkladu gramatiky a správného výběru slovní zásoby.

Finský tým musel během projektu překonávat časté personální změny a značné rozdíly v možnostech a schopnostech jednotlivých členů týmu zapojit se do realizace projektu. Kvůli vážným zdravotním problémům musela svou účast na projektu ukončit jedna z učitelek z romského prostředí, v týmu ji pak nahradila studentka pedagogiky na Univerzitě v Helsinkách pocházející ze smíšené rodiny. Později musel tým v důsledku pracovní vytíženosti opustit i jeden z neromských studentů. Jedním z důsledků tohoto vývoje bylo, že největší část odpovědnosti za tvorbu učebních materiálů zůstala na jediné romské učitelce, už i tak velmi vytížené. Týmovou práci také značně ztěžovala velká geografická vzdálenost (až 1000 km) mezi jednotlivými členy týmu žijících v různých částech Finska.

Práci týmu také komplikovaly rozdíly v kompetenci a úrovních znalostí; zkušenější členové týmu měli místy dojem, že musí opravovat práci svých méně zkušených kolegů. Jediným členem týmu, který plynule ovládal finskou romštinu, byl navíc pouze neromský jazykovědec, odpovědný za všechny romské texty použité ve vytvářených výukových materiálech. Tým navíc vypracovával překlady do finské romštiny u celé řady výstupů projektu. Vážnější problém představovaly rozdíly v jazykových kompetencích zúčastněných pedagogů, a rozhodnutí finského týmu vytvářet výukové materiály nejprve v angličtině a související problém vypracování kvalitních překladů.

Pro přípravu výukových materiálů pro finskou romštinu sice existuje poměrně dost podkladů – slovníky (Koivisto 1994, 2001 apod.), učebnice (Koivisto 1984, 1987; Hedman 1996; Granqvist 2011, 2012 apod.) a gramatiky (Granqvist 2011) – zdokumentovaná slovní zásoba je ale relativně malá. Z tohoto faktu pak vyplýnula při vytváření romských verzí výukových materiálů nutnost pokusit se o rozšířování slovní zásoby pomocí tvorby neologismů. Finská romština ještě zdaleka není kodifikovaná a výsledné materiály obsahují poměrně velké množství variantních výrazů. Členové finského týmu se přitom rozhodli nevěnovat se při přípravě výukový materiálů výhradně tématům zaměřeným na život a tradice finských Romů. Snažili se, aby jejich výstupy mohly být použitelné i v dalších zúčastněných zemích, tedy nejen mezi finskými Romy ve Finsku. Nemálo z jimi vypracovaných výukových materiálů se přitom váže na moderní, mainstreamový život.

Základní dokumenty, se kterými se v projektu pracovalo – Rámcová osnova pro romštinu (CFR) a navazující jazyková portfolia (ELP) – přitom žádný ze členů finského týmu před zahájením projektu neznal. Nějaký čas trvalo, než se s nimi dostatečně seznámili. Platí to především pro ELP, což byl pro členy týmu zcela nový koncept.

Materiály vytvořené pro finskou romštinu během listopadu a prosince 2013 testovali vyučující Maruska Lindeman a Henry Lindgren v celkem sedmi devadesátiminutových vyučovacích hodinách na dvou mateřských školách v Kiiminki (severní Finsko). Některé materiály byly také ověřovány v rámci univerzitní výuky (2012) a v omezené míře i v rámci letních škol organizovaných Národní radou pro vzdělávání.

Mapa 1. Finské lokality zmíněné v textu.

Výše zmínění dva učitelé ve školce byli požádáni, aby si s pomocí zpracovaných výukových materiálů připravili vlastní plán výuky rozdělený do několika výukových cyklů. Při hodnocení měli použít evaluační formuláře pro každou vyučovací hodinu a každý učební cyklus. Závěrečná zpráva pak vycházela z těchto formulářů a z následných individuálních rozhovorů a skupinových diskuzí s učiteli. Ani jeden ze zmíněných učitelů neměl s výukou romštiny a o romské kultuře nijak rozsáhlou zkušenost. Henry Lindgren pracuje jako poradce pro romskou kulturu a školní asistent. Romštinu učil na základní a mateřské škole. Maruska Lindeman je mladá učitelka s určitou zkušeností s výukou romštiny.

Školka Honkimaa v Kiiminki je jednou z obcí zřizovaných školek v oblasti Oulu. Vznikla v roce 2006. Dochází do ní několik dětských skupin ve věku od tří do šesti let, mezi nimi i několik romských dětí, které ve školce tvoří malou menšinu. Výuka v romštině a o romské kultuře je výrazně omezená. Dětská skupina, se kterou zde učitelé pracovali, byla malá: jednalo se o tři až čtyři děti, které ale na hodiny chodily pravidelně a pravidelně také vypracovávaly domácí úkoly.

Tuokkonen je další obecní školka v okolí Oulu. Situace v ní je velmi podobná: dochází sem jen několik romských dětí, výstupy QualiRomu se zkoušely se čtyřmi z nich. Aktivity vycházející z QualiRomu nebylo nutné pro účely výuky upravovat,

na jejich základě si i učitel vytvořil několik vlastních materiálů. Zdejší děti už některé slovní obraty v romštině znaly.

V případě obou testovacích skupin se jednalo o děti na úrovni A1, o romštině měly jen velmi omezenou představu. Protože ještě neuměly číst a psát, učitelé používali ve výuce převážně obrázky. Děti se výuky účastnily aktivně, především tehdy, kdy mohly soutěžit o drobnou cenu. Rády také svoje znalosti učitelům předváděli. Romští chlapci byli velmi neposední, během kurzu nicméně stále více motivovaní. Děti rovněž bavilo být v roli učitelů. Jazyková portfolia (ELP) ani jeden z učitelů nepoužíval, především proto, že neexistuje jejich finský překlad.

6. Příprava učitelů

6. 1. Odborná příprava

Příprava dospělých Romů na výuku romštiny patřila počátkem sedmdesátých let mezi předměty, které se nabízely Romům v různých kurzech (Koivisto 2003: 18).¹⁷ V roce 1980 se pořádal v Jyväskylä kurz pro učitele romštiny zaměřený především na pravopis romštiny (Koivisto 2003: 19). Další kurzy pro učitele romštiny každý rok pořádá výše zmíněné Oddělení pro vzdělávání Romů při Národní radě pro vzdělávání ve spolupráci s Heinolským vzdělávacím centrem. Učitelům romštiny také Oddělení pro vzdělávání Romů nabízí kurzy „Rozšiřování kvalifikace pro výuku o kultuře“, „Specializovaná kvalifikace pro výuku o kultuře pro Romy“, které se staly součástí odborného vzdělávání díky nové legislativě. Vzdělávací modul zaměřený na výuku romštiny je ale volitelný a studenti si jej vybírají výjimečně (OPH 2005). Poprvé byl realizovaný v roce 2003 v prostorách semináře Järvepää na jihu Finska (Järvepää seurakuntapisto). Nejoblíbenějšími semináři zaměřenými na přípravu učitelů romštiny jsou potom letní školy organizované Národní radou pro vzdělávání ve spolupráci s romskými nevládními organizacemi. Jedná se obvykle o týdenní tábory, kterých se každý rok účastní přibližně 150 Romů různých generací.

6.2. Romština na Univerzitě v Helsinkách

Dějiny lingvistického zkoumání finské romštiny sahají do konce 18. století, kdy se Krisfrid Ganander (1741–1790), kaplan v Rantsile v severním Finsku, pokusil sestavit první slovník finské romštiny. Napsal také šestačtyřicetistránkovou esej o finských Romech a jejich jazyce. Rukopis slovníku se nedochoval, ale zmíněná esej (1780) je uložena ve Švédské královské akademii písemností, dějin

¹⁷ Viz např. kurzy, které doplňovaly základní vzdělání organizované Romskou misí v roce 1973 v Kitee, Limince a Mieslahti a v roce 1974 v Korpilahti a Liittylahti (Koivisto 2003: 18).

a historických artefaktů. Dalším příspěvkem ke studiu finské romštiny jsou poznámky Adolfa Ivara Arwidssona (1791–1858), které vydal Bugge (1858) jako součást svého pojednání „Vermisches aus der Sprache der Zigeuner“ otištěného v ročence *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung*. Další glosář finské romštiny sestavil K. J. Kemell (1805–1832). Po jeho smrti sice tento glosář padl za oběť požáru, na jeho základě ale brzy sestavil vlastní slovník Arthur Thesleff (*Wörterbuch des Dialekts fer finnländischen Zigeuner*, 1901). Zahrnul do něj i veliké množství různorodých dat o finské romštině např. včetně skloňování přibližně dvou tisíc slov, které shromáždil Henrik August Reinholt (1819–1883). Thesleffův slovník byl prvním tištěným slovníkem finské romštiny.

V romistické lingvistice dlouho dominovala historická perspektiva, důraz se kladl na vztah romštiny se staro-indoárijskými a středo-indoárijskými jazyky, mnohem menší zájem byl o synchronní studium jazyka. Historicko-srovnávací paradigma, které se v Evropě prosadilo v 19. a na začátku 20. století, mělo na studium finské romštiny velký vliv ještě v druhé polovině 20. století a nejvýznamnějším badatelem, který se věnoval studiu finské romštiny, se stal Perrti Valtonen, absolvent indoevropské lingvistiky na Univerzitě v Helsinkách. Obecně vzato, už od konce 18. století mají odborníci k dispozici přibližně každých deset let slovník nebo alespoň seznam slov. Jako základní materiál pro jazykový výzkum se přitom užívají velmi různé typy dat: staré slovníčky, duchovní texty a nahrávky, z nichž nejstarší jsou z sedesátých let 20. století. Velký důraz na lexikografiu a sběr dat se v devadesátých letech kladl ve Výzkumném ústavu pro jazyky Finska. Sběr dat tehdy nezahrnoval jen sbírání a ukládání starých materiálů jako počítavě zpracovaného korpusu, ale rovněž sběr a přepisy korpusu mluveného slova. 17. srpna 1984 navázal ústav spolupráci s Vijlem Koivistem; cílem bylo vytvoření romsko-finsko-anglického slovníku, který byl nakonec publikován v roce 1994. Velké finanční prostředky byly v následujících letech věnovány také na zpracování finsko-romského slovníku (Koivisto 2001). Součástí lexikografické práce je též publikace seznamu slov a retrográdního slovníku¹⁸ (Granqvist 1997, 1999).

Lingvistické bádání o finské romštině s využitím moderních metod začalo v podstatě s počátkem 21. století, kdy se finskou romštinou začali zabývat noví výzkumníci s lingvistickým vzděláním. Patří mezi ně Lars Borin (2000), Pia Brandt-Taskinen (2001), Henry Hedman (2004), Viljo Koivisto (2001, 2002, 2003), Helena Pirttisaari (2002, 2003, 2004a, 2004b atd.), Anna Maria Viljanen (2002, ve spolupráci s Kimmo Granqvistem), Tuula Åkerlund (2002) a Kimmo Granqvist (např. 1991b, 1995, 1996, 1999a, 1999b, 1999c, 2007, 2009b, 2010c, 2013, 2014). Hlavní záběr výzkumu se přesouval k fonetice, fonologii

18 Jedná se o slovník řazený abecedně, ale podle konců slov určitého textového korpusu (např. slova se stejnou koncovkou nebo se stejným způsobem tvoření se tak nacházejí u sebe). Podobné slovníky slouží především lingvistickému výzkumu jazyka – pozn. red.

a morfosyntaxi. Vytváření jazykových korpusů je pro současný výzkum stále podstatné, ale zásadní součástí výzkumné práce se stalo formování teorie. Výsledky byly publikovány v řadě monografií, které nabízely rozsáhlé analýzy finské romštiny a v řadě studií věnovaných úze vymezeným tématům. Ani vazba na starou tradici lingvistického zkoumání finské romštiny se zcela neztratila, historická lingvistika a její data stále hrají podstatnou roli.

Co se týče výuky finské romštiny, první univerzitní kurz otevřel Viljo Koivisto na Katedře lingvistiky Univerzity v Helsinkách v roce 2000, druhý pak o rok později učila Pia Brandt-Taskinen. Rozsáhlejší výuku pak začal experimentálně realizovat autor tohoto textu na podzim roku 2009 na Ústavu asijských a afrických studií Univerzity v Helsinkách. Neoficiální studijní plán kladl velký důraz právě na finskou romštinu a sestával z 60 kreditů. Stálé financování pak výuka a výzkum romštiny získala na začátku roku 2012 na Oddělení finských, ugrofinských a skandinávských studií Univerzity v Helsinkách, a to díky reformě veřejného sektoru, která mimo jiné převedla základní výzkum ze státem vlastněných institucí na univerzity, které jsou od roku 2009 podle finského práva nezávislými právními subjekty.

Romština a romská kultura se na Univerzitě v Helsinkách od srpna 2012 učí jako vedlejší výběrový obor studia (60 kreditů za rok) podle nových osnov. Největší důraz se zde nyní klade na představení historického kontextu a dialektologie romštiny, určitý prostor je vedle finské romštiny také věnován dalším romským dialektům a dějinám a kultuře východoevropských Romů. Nové osnovy tak spojily dvě linie studia: jednu, zaměřenou na finskou romštinu (pro budoucí učitele finské romštiny) a druhou, která se soustředí spíše na výzkum a je tedy vhodnější také pro mezinárodní studenty. Významnou změnou v porovnání s původní osnovou bylo doplnění povinného základního kurzu druhého romského dialektu. Studenti se tak mohou zaměřit buď na finskou romštinu nebo na jiný romský evropský dialekt (například na východoslovenskou romštinu, na vendský dialekt maďarské romštiny nebo na lovárštinu). Specializované kurzy se zaměřují na otázku mobility Romů v Evropské unii a na další společenské otázky. V tuto chvíli jsou též na univerzitě realizovány čtyři doktorandské projekty se specializací na romský jazyk a kulturu.

Současný šedesátikreditový studijní program romštiny a romské kultury nabízí dostatečnou formální průpravu pro učitele druhého stupně základní školy. Kurzy jsou otevřené všem studentům Filozofické fakulty Univerzity v Helsinkách. Zájemci bez tohoto statutu mohou na účast v tomto programu získat časově omezené povolení. Základní studium (25 kreditů) také nabízí Finská otevřená univerzita. Učitelé romštiny jsou tím pádem poprvé v rovnoprávné pozici vůči učitelům ostatních školních předmětů – romští učitelé se zájmem o výuku svého jazyka totiž mnohdy nesplňují kritéria pro přijetí na univerzitu; program ovšem potencionálním romským učitelům nenabízí žádný pedagogicky orientovaný předmět.

7. Závěr

Na tomto místě bych rád shrnul základní body svého textu: ve Finsku existuje kvalitní právní základ a politická vůle zlepšovat status romštiny a rozšiřovat její užívání. Komise expertů Evropské charty regionálních či menšinových jazyků opakovaně upozorňovala, že Finsko má nadále pracovat na zlepšení situace v oblasti výuky romštiny. Finská romština je současně vážně ohrožena a v rámci svojí řečové komunity zaniká. Postoje v otázce jejího užívání a veřejné výuky se mezi finskými Romy velmi liší. Podle mého názoru se jedná o důsledek nedostatku motivace mluvčích svůj jazyk udržovat a používat, rozšiřovat jej do nových jazykových domén a předávat jej dalším generacím. Proto jsem poněkud skeptický co se týče revitalizačního potenciálu finské romštiny.

Již od osmdesátých let se na některých finských základních školách učí romština a probíhá na nich i výuka o romské kultuře, ale jak počet těchto škol, tak žáků, kteří tyto předměty navštěvují, je nadále poměrně nízký (jedná se o méně než 20 % romských žáků). Jednou z příčin je nedostatek učitelů a kvalitních učebních materiálů, neuspokojivé jsou také pracovní podmínky učitelů; problematickou kapitolou jsou také postoje samotných romských rodin. Tyto problémy potvrdil i velmi omezený výzkum, který jsem k tématu v březnu 2015 realizoval mezi učiteli finské romštiny. Ten ukázal, že nedostatečná může být také jazyková vybavenost učitelů romštiny – někteří z nich romštinu aktivně vůbec nepoužívají.

V podobných podmínkách probíhalo i testování výukových materiálů vytvořených v rámci projektu QualiRom. Ani jeden ze dvou zaangažovaných učitelů neměl příliš velkou zkušenosť ani s výukou romštiny, ani s učením o romské kultuře. Skupiny romských dětí, které učili, byly nepočetné, vždy šlo jen o několik dětí na úrovni začátečníků, které romštinu téměř neznaly. Nicméně se do výuky aktivně zapojovaly a plnily domácí úkoly. Ověřované materiály hodnotili učitelé pozitivně, realizovali je jen s drobnými úpravami. Učitelé vyjadřovali přání, aby aktivity byly ještě variabilnější, například aby se používalo více typů figurek: pirátů, klaunů apod., tak aby děti udržely pozornost po celou dobu výuky.

Příprava učitelů romštiny donedávna sestávala především z krátkých individuálních kurzů a letních škol; od roku 2012 se ale romština a romská kultura vyučuje jako vedlejší studijní program na Univerzitě v Helsinkách, který představuje dostatečnou průpravu pro učitele pro druhý stupeň základní školy. Školení učitelů romštiny, tak jak je nyní realizované a jak bylo zatím koncipované, však nesměřuje k získání znalostí a schopností zahrnujících také pedagogické postupy a vhled do menšinové politiky.

Z anglického originálu přeložil Antonín Handl

Literatura

- BAKKER, P. 1999. The Northern branch of Romani. Mixed and non-mixed varieties. In: HALWACHS, D. W., MENZ, F. (eds.). *Die Sprache der Roma. Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava, 172–201.
- BORIN, L. 2000. A corpus of written Finnish Romani texts. In: O CROININ, D. (ed.). 2000. *Workshop proceedings. Developing language resources for minority languages: reusability and strategic priorities*. Athens: ELRA, 75–82.
- GANANDER, K. 1780. *Undersökning om De så kallade TATTERE eller Zigeuner, Cingari, Bohemiens, Deras härkomst, Lefnadssätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Sverige?* [Studie o tzv. TATTERE neboli Zigeuner, Cingari, Bohemiens, jejich původu, způsobu života, jazyce apod. A jak a odkud někteří z nich imigrovali do Švédska?]. Ms. Stockholm: Vitterhetsakademien.
- GRANQVIST, K. 1999a. Vowel Harmony in Finnish and Finnish Romani. *SKY Journal of Linguistics*, 12, 27–44.
- GRANQVIST, K. 1999b. Notes on Finnish Romani phonology. *Grazer Linguistische Studien*, 51, 47–63.
- GRANQVIST, K. 1999c. *Suomen romanikielen käänneissanasto. Reverse Lexicon of Finnish Romani*. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja, 111.) Helsinki.
- GRANQVIST, K. 2001b. Suomen romanikielen leksikografia ja sen erityisongelmat [Lexikografie finské romštiny a její specifické problémy]. *Leksikograafiaseminar Sõna tänapäeva maailmas. Leksikografinen seminaari Sanat nykymaailmassa*. (Eesti keele instituudi toimetised) 9, 15–27.
- GRANQVIST, K. 2001c. Suomen romanikieli [Finská romština]. *Kielikello*, 1, 4–8.
- GRANQVIST, K. 2002b. Finnish Romani Phonology and Dialectology. *SKY Journal of Linguistics*, 15, 61–83.
- GRANQVIST, K. 2005. ROMTWOL. An implementation of a two-level morphological processor for Finnish Romani. In: SCHRAMMEL, B., HALWACHS, D., AMBROSCH, G. (eds.). *General and Applied Romani Linguistics. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics*. München: Lincom Europa, 150–162.
- GRANQVIST, K. 2006. (Un)wanted institutionalization: the case of Finnish Romani. *Romani Studies*, 16 (1), 43–62.
- GRANQVIST, K. 2007. *Suomen romanin äänne- ja muotorakenne* [Fonologie a morfologie finské romštiny]. Helsinki: Yliopistopaino.
- GRANQVIST, K. 2009a. Mikä on erilaista romanien diskurssissa [V čem je diskurz Romů odlišný?]. In: IDSTRÖM, A., SOSA, S. (eds.). *Kielissä kulttuuriien ääni*. Helsinki: SKS, 206–222.

- GRANQVIST, K. 2009b. Suomen romanin kirjallinen perinne ja kirjoittaminen [Literární tradice a písemnictví ve finské romštině]. In: TEOKSESSA RUPPEL, K. (ed.). *Omin Sanoin. Kirjoituksia vähemmistökielten kirjallisuudesta. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja* 6, 155–164.
- GRANQVIST, K. 2010c. Two hundred years of Romani Linguistics. In: KARTTUNEN, K. (ed.). *Anantamīśāstram. Indological and Linguistic Studies in Honour of Bertil Tikkannen*. Studia Orientalia 108, 245–265.
- GRANQVIST, K. 2011a. *Lyhyt Suomen romanikielen kielioppi* [Stručná gramatika finské romštiny]. Helsinki: Finnish Romani Association. Dostupné z: <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk24/> Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 24.
- GRANQVIST, K. 2011b. *Vaaguno!* [První!]. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 16. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- GRANQVIST, K. 2012. *Vauro!* [Druhý!]. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- GRANQVIST, K. 2013a. Attritiosta Suomen romanikielessä romanikielessä [O ústupu finské romštiny]. In: GRANQVIST, K., RAINÓ, P. (eds.). *Rapautuva kieli. Kirjoituksia vähemmistökielten kulumisesta ja kadosta*. Helsinki: SKS, 103–148.
- GRANQVIST, K., VILJANEN, A. M. 2002. Kielelliset tabut romani-identiteetin kuvaajana [Lingvistická tabu v popisu romské identity]. In: LAIHIALA-KANKAINEN, S., PIETIKÄINEN, S., DUFVA, H. (eds.). *Moniäänen Suomi*. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen laitos, 109–25.
- GRÖNFORS, M., VIROLAINEN, K., ÅKERLUND, T., LOUNELA, P. 1997. Suomen romaniväestö: unohdettu kulttuuriryhmä [Finští Romové: zapomenutá kulturní skupina]. In: PENTIKÄINEN, J., HILTUNEN, M. (eds.). *Suomen kulttuurivähemmistöt. Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja* 72. Helsinki: Yliopistopaino, 149–184.
- HALWACHS, D. W. 2012. Functional expansion and language change: The case of Burgenland Romani. *Romani Studies*, 22 (1), 49–66.
- HEDMAN, H. 1996. *Sar me sikjavaa romanes. Romanikielen kielioppiopas* [Jak vyučují romštinu. Gramatický průvodce Finska]. Jyväskylä: Opetushallitus.
- HEDMAN, H. 2004. Suomen romanikieli salakielenä [Finská romština jako tajný jazyk]. In: NENONEN, M. (ed.), *Papers from the 30th Finnish Conference of Linguistics, Joensuu, May 15–16, 2003*. Joensuu: University of Joensuu, 42–48.
- KARIMUS, M. 1969. Romanien tavoista [O zvycích Romů]. In: HUTTUNEN, K., NORDSTRÖM-HOLM HUTTUNEN, G. (eds.). *Mustalaiselämää*. Helsinki: Tammi.

- KARIMUS, M. 2009. Suomen romanikieli: sen asema yhteisössään, käyttö ja romanien kieliasenteet [Finská romština: její status v komunitě, užívání a postoje k jazyku ze strany Romů]. *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkojulkaisuja* 8. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Dostupné z: http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk8/Suomen_romanikieli.pdf [cit. 2012–11–9].
- KOIVISTO, V. 1982. *Drabibosko ta rannibosko byrjiba* [Začínáme se čtením a psáním]. Helsinki: Ammattikasvatushallitus – Kouluhallitus.
- KOIVISTO, V. 1987. *Rakkavaha romanes. Kaalengo tšimbako sikjibosko liin* [Pojďme si povídат. Učebnice romštiny]. Helsinki: Ammattikasvatushallitus – Kouluhallitus.
- KOIVISTO, V. 1992. Tutkimus Suomen romanikansan ammateista ja niissä taaphtuneista muutoksista [Studie o profesích finských Romů a dynamika jejich vývoje]. Diplomová práce. Helsinki: University of Helsinki.
- KOIVISTO, V. 1994. *Romano-Finitiko-Angliko laavesko liin. Romani-suomi-englanti-sanakirja. Romany-Finnish-English Dictionary*. SKST 811, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 117. Helsinki: SKS ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- KOIVISTO, V. 2001. *Suomi-romani -sanakirja. Finitiko-romano laavesko liin* [Slovník finské romštiny]. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 74. Helsinki: Painatuskeskus ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- KOIVISTO, V. 2002. *Drabibosko liin* [Čítanka]. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 120. Helsinki.
- KOIVISTO, V. 2003. Katsaus romanikielen opetukseen 1970-luvulla Suomessa [Zhodnocení výuky romštiny ve Finsku v sedmdesátých letech]. *Latso diives*, 1, 18–20.
- KOPSA-SCHÖN, T. 1996. *Kulttuuri-identiteetin jäljillä. Suomen romanien kulttuuri-identiteetistä 1980-luvun alussa* [Po stopách kulturní identity. Kulturní identita finských Romů na začátku 80. let]. Helsinki: SKS.
- KÖPKE, B. 2004. Neurolinguistic aspects of attrition. *Journal of Neurolinguistics*, 17, 3–30.
- LEIWO, M. 1999. Suomen romanikielen asemasta ja huollosta [O statusu a plánování finské romštiny]. In: PEKKOLA, S. (ed.). *Sadanmiehet. Aarni Penttilän ja Ahti Rytkösen juhlakirja*. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 41. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 127–39.
- LINDBERG, V., SUONOJA, K. 1999. *Romanipoliikan strategiat* [Strategie romské politiky]. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

- LINDSTEDT, J., GRANQVIST, K., HEDMAN, H., HUTTU, H., LINDGREN, A., LINDGREN, M., VUOLASRANTA, M., ÅKERLUND, T., HÄNNINEN, A. 2009. Romanikielen kielipoliittinen ohjelma [Program jazykové politiky romštiny]. *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 10*. Dostupné z: http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk10/romanikielen_kielipoliittinen_ohjelma.pdf [cit. 2015–4–10].
- MAJANIEMI, P., ÅKERLUND, T. 2008. *Tinosko laave* [Tinova slova]. Helsinki: Opetushallitus.
- MATRAS, Y. 2002. *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MATRAS, Y. 2005. The classification of Romani dialects: A geographic-historical perspective. In: HALWACHS, D., SCHRAMMEL, B., AMBROSCH, G. (eds.). *General and applied Romani linguistics*. Munich: Lincom Europa, 7–26.
- MATRAS, Y., SAKEL, J. 2007. Investigating the mechanisms of pattern-replication in language convergence. *Studies in Language*, 31 (4), 829–865.
- MNS = *Mustalaiskielen normatiivi sanasto* [Normativní lexicon romštiny]. Eripiainos Mustalaiskielen ortografiakomitean mietinnöstä 1971: A 27. Helsinki: Moniste.
- MIKLOSICH, F. 1872–1880. *Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europa, X–XII*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- OPH 2004 = *Romanilasten perusopetuksen tila. Selvitys lukuvuodelta 2001–2002*. [Výzkum stavu výuky romských dětí ve školním roce 2001–2002]. Dostupné z: http://www.oph.fi/download/48985_romanilasten_perusopetuksen_tila.pdf [cit. 2015–4–10].
- OPH 2005 = *Romany education unit with the National Board of Education*. Dostupné z: <http://www.oph.fi/english/SubPage.asp?path=447,490,15850> [cit. 2006–1–31].
- PALM, K.. 1997. *Kaalengo Kenti Dñambena. Romanilapset laulavat* [Romské děti zpívají]. Helsinki: Opetushallitus/National Board of Education.
- PIRTTISAARI, H. 2002. *Suomen romanin partisiippien morfologiaa* [Morfologie částic ve finské romštině]. Diplomová práce. Helsinki: University of Helsinki.
- PIRTTISAARI, H. 2003. Muutos ja variaatio Suomen romanin verbien taivutustypeissä [Změna a variace ve flexi sloves ve finské romštině]. *Virittääjä*, 4, 508–28.
- PIRTTISAARI, H. 2004a. *Contact-induced changes in Finnish Romani*. Dostupné z: <http://www.ling.helsinki.fi/kielitiede/20scl/abstracts.shtml#Pirttisaari> [cit. 2004–4–9].

- PIRTTISAARI, H. 2004b. Variation and change in the verbal morphology of Finnish Romani. In: NENONEN, M. (ed.). *Papers from the 30th Finnish Conference of Linguistics, Joensuu, May 15–16, 2003*. Joensuu: University of Joensuu, 178–84.
- PIRTTISAARI, H. 2005. A functional approach to the distribution of participle suffixes in Finnish Romani. In: SCHRAMMEL, B., HALWACHS, D., ABROSCH, G. (eds.). *General and Applied Romani Linguistics. Proceedings of the 6th International Conference on Romani Linguistics*. München: Lincom Europa, 114–27.
- RAJALA, S., SALONEN, M., BLOMERUS, S., NISSLÄ, L. 2011. Romanienoppilaiden perusopetuksen tilannekatsaus 2010–2011 ja toimenpite-ehdotukset [Základní vzdělávání romských žáků – Hodnocení ročníku 2010–2011 a návrhy do budoucna]. *Raportit ja selvitykset 2011*, 26. Helsinki: Opetushallitus.
- REKOLA, T. 2012. Romanien varhaisvaiheet Suomessa: 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin [Počátky Romů ve Finsku: od 16. po polovinu 19. století]. In: PULMA, P. (ed.). *Suomen romanien historia*. Helsinki: SKS, 18–83.
- Romales. 2003. *Bahaven ta džamben*. [Hrajme si a zpívejme] Helsinki: Opetushallitus / National Board of Education.
- SOININEN, M. 2014. Romanien perustuslaissa turvattujen kielellisten oikeuksien toteutuminen [Naplňování jazykových práv Romů zaručených ústavou]. *Selvityksiä ja ohjeita 11*. Oikeusministeriö. Dostupné z: http://www.oikeusministerio.fi/fi/index/julkaisut/julkaisuarkisto/1392988540383/Files/OMSO_11_2014_Romanikieli_48_s.pdf [cit. 2015-4-10].
- STM 2010 = *Suomen romanipoliittinen ohjelma. Työryhmän esitys*. Selvityksiä 2009:57. Sosiaali- ja terveysministeriö. Dostupné z: http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=39503&name=DLFE-10533.pdf [cit. 2015-4-10].
- TERVONEN, M. 2012a. Kiertolaisia, silmätikkuja ja rajojen ylittäjiä: 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan [Vagabundi, rváči a přebíhači hranic: od počátku 19. století po 2. světovou válku]. In: PULMA, P. (ed.). *Suomen romanien historia*. Helsinki: SKS, 84–142.
- THESLEFF, A. 1899. *Finlands zigenare. En etnografisk studie* [Finská romština. Etnografická studie]. Helsinki.
- THESLEFF, A. 1901. Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner. *Acta Societatis Scientiarum Fennicae XXIX*: 6. Helsinki: Finnische Litteratur-Gesellschaft.
- THESLEFF, A. 1904. *Zigenare. En inledande öfversikt till det af författaren vid Skansens vårfest 1904 anordnade zigenarlägret* [Romové. Úvodní hodnocení podoby romského tábora iniciované autorem na jarním setkání ve Skansenu]. Stockholm: Centraltryckeriet.

- TOLKKI, T. 1951. Poliisi ja mustalaiset [Policie a Romové]. *Poliisimies* 11.
- VALTONEN, P. 1968. *Suomen mustalaiskielten kehitys eri aikoina tehtyjen muis-tiinpanojen valossa*. [Rozvoj finské romštiny ve světle poznámek z různých dějinnych období]. Licentiate Thesis. Helsinki: University of Helsinki.
- VAN COETSEM, F. 1988. *Loan phonology and the two transfer types in language contact*. Dordrecht: Foris.
- VEHMAS, R. 1961. Suomen romaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen [Skupinový charakter a akulturace finských Romů]. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa 81, Turku.
- VUOLASRANTA, M. 1996 [1995]. *Romani tšimbako drom* [Cesta romštiny]. Jyväskylä: Opetushallitus.
- VUOLASRANTA, M., HAGERT, A., MAJANIEMI, P., HUTTU, H. 2003. *Romani tšimbako buttiako liin 1* [Cvičební sešit romštiny I]. Helsinki: Opetushallitus.
- VUORELA, K., BORIN, L. 1998. Finnish Romani. In: Ó CORRÁIN, A., MAC MATHÚNA, S. (eds.). *Minority Languages in Scandinavia, Britain and Ireland* (Studia Celtica Upsaliensia, 3). Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 51–76.
- WALSH, T. M., DILLER, K. C. 1981. Neurolinguistic considerations on the optimum age for second language learning. In: DILLER, K. (ed.). *Individual Difference and Universals in Language Learning Aptitude*. Rowley, Mass.: Newbury House, 3–21.
- ÅKERLUND, T. 2002. Oman kielen merkitys romanien kulttuuri-identiteetille [Význam vlastního jazyka pro kulturní identitu]. In: LAIHIALA-KANKAINEN, S., PIETIKÄINEN, S., DUFVA, H. (eds.). *Moniääneninen Suomi*. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen laitos, 126–129.